

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“**

**Факултет по науки за образованието и изкуствата
Катедра Специална педагогика и логопедия
Докторска програма по Специална педагогика**

АВТОРЕФЕРАТ

**“ПРОФЕСИОНАЛНА ОРИЕНТАЦИЯ НА УЧЕНИЦИ
СЪС СПЕЦИАЛНИ ОБРАЗОВАТЕЛНИ
ПОТРЕБНОСТИ“**

**за присъждане на образователната и научната степен
„доктор“ (1.2. Педагогика - специална педагогика)**

Докторант

Михайлица Хараламбус

Научен ръководител

доц. дпн Милен Замфиров

София, 2019

Дисертацията е депозирана на английски език.

- Обем: 174 страници (без титулната страница, благодарностите, библиографската справка и приложенията)

- Литература: 179 източника

- Таблици: 13

- Графики: 69

- Диаграми: 1

- Снимки: 1

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод.....	
Глава 1: Преглед на някои от основните области, свързани с професионалната ориентация на ученици със специални образователни потребности.....	
1.1 Идентификация на ученици със специални образователни потребности – категории и класификации.	
1.1.1 Подходяща възраст за начало на професионалната ориентация при ученици със специални образователни потребности (целеви групи 1 и 2 на “Transition Service©”).....	
1.1.2 Подходящи условия за осъществяване на професионалната ориентация при ученици със специални образователни потребности (целеви групи от 3 до 12 на “Transition Service©”).....	
1.2 Преходът от училище към работа при учениците със специални образователни потребности: ситуацията в Република Кипър	
1.2.1. Обща характеристика на Република Кипър.....	
1.2.2. Характеристика на образованието в Република Кипър.....	
1.2.3. Законодателство на Република Кипър, свързано с обучението на ученици със специални образователни потребности.....	
1.2.4. Обща характеристика на пазара на труда в Република Кипър	
1.3 Ключови фигури, които влияят върху избора на професия от учениците със специални образователни потребности.....	
1.3.1. Ролята на членовете на семейството.....	
1.3.2. Ролята на учителите.....	
1.3.3. Ролята на други специалисти.....	
1.4 Професионална ориентация на ученици със специални образователни потребности	
1.5 Професионални възможности за младежите със специални образователни потребности	
Глава: 2 Организация на изследването на професионалната ориентация на ученици със специални образователни потребности	
2.1. Цел, задачи и хипотеза на изследването	
2.2. Обект и предмет на изследването	
2.3. Изследователски методи и методи за статистически анализ	
2.4. Методология на изследването.....	

2.5. Участници в изследването.....	
2.6. „Transition Service©” – описание на Услугата©.....	
2.7. Критерии и показатели за качествен и количествен анализ.	
Глава 3: Анализ на резултатите от изследването на професионалната ориентация на ученици със специални образователни потребности	
3.1 Качествен и количествен анализ на данните – експериментална и контролна група – резултати от учениците.....	
3.1.1 Качествен анализ на резултатите.....	
3.1.2 Количествен анализ на резултатите.	
3.2 Качествен и количествен анализ на данните – резултати от родителите.	
Заклучение и изводи	
Приноси.....	
Публикации	
Литература	

УВОД

Всички преходни периоди в живота са предизвикателство. Те също така са и дълбоко променящи личността. Те променят всичко – възприятията на живота, ритъма на живота, ежедневието, организацията на времето. Те променят начина ни на живот, нашия ум, цялото възприятие за света и за себе си. Те са и опит за всички страни, участващи в него. Има много фактори, които влияят върху успеха на всеки преход, който хората правят и предприемат по време на живота си. Един от тях е без съмнение преходът от училищния живот към трудовия живот. Как става това при младежите в норма? Как се случва това в живота на младите хора със специални образователни потребности? Има ли допълнителни предизвикателства, пред които са изправени последните?

Това са някои от основните въпроси, които ни накараха да предприемем конкретни стъпки, за да променим живота на младите хора с увреждания в Кипър към по-добро, като им предоставим възможности. Бяхме свидетели на тяхната борба с трудностите преди да се включим в тяхна подкрепа, за да ги насърчим в този процес. Осъзнаваме колко е важно за един млад човек да намери своето място както в общността, така и в обществото. Да се чувстват и да живеят самостоятелен живот, доколкото е възможно, както и да се чувстват свободни, независими и да контролират собствения си живот.

Това са някои от основните цели, които си поставихме, когато започнахме да работим в тази област. Младите хора с увреждания и техните семейства трябва да почувстват истинска подкрепа в усилията си за живот с достойнство и независимост.

Така се роди нашата услуга „Transition Service©“. Ние разработихме нашите цели, определихме целевата си група, основните си дейности, нашата концепция и бяхме готови да стартираме тази уникална за Кипър услуга, предназначена специално за нуждите на младите хора с увреждания, които искат да влязат на пазара на труда или завършват училище и търсят възможности за работа.

Има ли нужда от подобна услуга в Кипър? Определено. Има ли потребители на тази услуга. Да. Открихме колко проблеми се срещат учениците с увреждания и техните семейства ежедневно и не намират адекватна подкрепа в държавните институции.

Поради причините, обяснени по-горе, ние вярваме, че нашето изследване, както теоретичната му част, така и емпиричната е абсолютно необходимо, от практиката в Кипър, както и доказахме, че такава услуга е крайно необходима за осъществяване на адекватна подкрепа в периода на преход от живот в семейството и в училище към самостоятелен живот и живот на възрастен, работещ индивид, насочени към ученици със специални образователни потребности, техните родители и учители.

Според А. J. Griffiths (2018), преминаването към независимост по време на младостта е основно и предизвикателно време за всички. За младите хора със специални нужди тези периоди могат да бъдат особено трудни. Хората със специални нужди, като такива с разстройства от аутистичния спектър или обучителни трудности, могат да имат социални и комуникативни дефицити, които ще нарушат способността им да защитават себе си. Приспособяването към по-малко и по-малко структурирана подкрепа е трудно и много тийнейджъри и млади хора се оказват неподготвени за справяне с такива ситуации.

В настоящата дисертация представяме нашето изследване, което има за **цел** да се апробира ефективността на новоизградена социално-образователна извънучилищна структура за професионална ориентация и начална адаптация в пазара на труда на младежи със специални образователни потребности.

Някои от **задачите**, които си поставяме по време на нашето изследване, са:

- Да се разработи стратегия за извършване на теоретичния анализ: определяне на това кои са най-важните за цялостното разглеждане на темата, тъй като тя е многоаспектна: включва образователната система, спецификациите на пазара на труда и много други области.

- Да се проучат достатъчно по брой и качество наскоро публикувани научни публикации с пряка връзка с нашата изследователска тема.
- Да се анализират теоретичните данни и да се обобщят.
- Да се разработи структурата на „Transition Service©”.
- Да се планира и подготви изследването в неговата цялост, включително целта, целите, хипотезата и всички важни елементи, които едно изследване изисква.
- Да се апробира „Transition Service©” в тригодишен период, за да можем да постигнем валидност и надеждност на получените резултати.
- Да се анализират всички резултати от тригодишния период на апробирането на „Transition Service©”.
- Да се направят съответните изводи от получените резултати.
- Да се изготвят препоръки за практиката и за по-нататъшното прилагане на „Transition Service©” в Кипър.

Хипотезата на настоящото изследване е: Очаква се, че новосъздадената социално-образователна структура за лица със СОП ще подкрепи адекватно техните нови потребности от професионална ориентация и начална трудова адаптация, както и родителите в съвместното решаване на проблеми, свързани с прехода на техните деца към независимост и трудова заетост.

В хода на количествения и качествения анализ са формулирани **допълнителни хипотези**, както следва:

- Очаква се, че експерименталната група има значим напредък в редица области от социалния и професионалния живот
- Очаква се, че учениците от контролната група, не само че не показват напредък, но имат и загуба на умения в някои сфери, които са придобили в училищния период;
- Очаква се, че родителите оценяват с годините все по-адекватно децата, включени в обучаващия експеримент.

Обект на нашето изследване са ученици със специални образователни потребности, които са в период на преход от училищния към трудовия живот.

Предмет на нашето изследване е процесът на професионална ориентация на учениците със специални образователни потребности и в частност извънучилищните социално-образователните организационни структури за професионална ориентация

Проведохме тригодишна апробация на нашата услуга „Transition Service©”, в резултат на което нейната ефективност бе потвърдена, постигайки надеждност и валидност на

получените резултати. Подробно ще опишем нашата теоретична и експериментална работа и резултатите от тях на страниците по-долу.

ГЛАВА 1:

ПРЕГЛЕД НА НЯКОИ ОТ ОСНОВНИТЕ ОБЛАСТИ, СВЪРЗАНИ С ПРОФЕСИОНАЛНАТА ОРИЕНТАЦИЯ НА УЧЕНИЦИ СЪС СПЕЦИАЛНИ ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПОТРЕБНОСТИ

1.1 Идентификация на ученици със специални образователни потребности – категории и класификации

Според Международната класификация на функционирането, уврежданията и здравето на Световната здравна организация (2007) първите две десетилетия на живота се характеризират с бърз растеж и значителни промени във физическото, социалното и психологическото развитие на децата и младежите. Паралелните промени определят характера и сложността на детската среда през ранна детска възраст, ранно детство, средно детство и юношество. Всяка от тези промени е свързана с нарастващата им компетентност, обществено участие и независимост.

Според Mauro (2016), "Специални нужди" е термин, под който се откриват много и различни диагнози. Децата със специални нужди могат да имат леки обучителни затруднения или дълбоки когнитивни нарушения; хранителни алергии или терминална болест; закъснения в развитието, които бързо наваксват в развитието си или остават непроменени; случайни пристъпи на паника или сериозни психиатрични проблеми. Обозначението е полезно за получаване на необходимите услуги, определяне на подходящи цели и постигане на разбиране за семейството на децата и на самите деца.

Друга класификация се отнася до следните основни групи деца със специални нужди (What are the categories of exceptionalities for special education, 2017).

1. Поведение
2. Комуникация
3. Интелект (надареност, умствена изостаналост, увреждане на развитието)
4. Физически (физически увреждания, слепи и слабо виждане)
5. Множество увреждания.

За ученици със специални образователни потребности „настаняването в масовото училище осигурява по-големи възможности за подобряване на комуникативните умения и взаимодействие с връстниците им. Това може да доведе до развитие на нови приятелства в местните общности. Учениците със специални образователни потребности също могат да се възползват социално от включване чрез намалено чувство за изолация и да бъдат подложени на по-малко отрицателно етикетирание. Налице е изключително благоприятна тенденция за учениците със специални образователни потребности да бъдат по-мотивирани и да работят по-усилено в класната стая. Една всеобхватна среда може да разшири личните интереси и познания на ученика за света” и да го подготви за по-добри преживявания след завършване на училището и преминаването към живота на възрастни (Inclusion of Students with Special Educational Needs Post-Primary Guidelines, 2007).

В заключение можем да обобщим, че е налице определена динамика, свързана с категоризацията на учениците със специални потребности, но има основни категории, които остават същите в различните класификации. Те са постоянни, другите са тези, които понякога са в отделна категория и понякога се описват като част от друга категория деца. Така или иначе, всички описани по-горе условия съществуват в повечето от категоризациите.

В следващите параграфи ние обръщаме специално внимание на конкретните личности и ситуацията, в която се намират те, когато планираме осъществяването и апробирането на описаната по-нататък услуга „Transition Service©“. Именно успешното апробиране на посочената услуга представлява най-важния практико-приложен принос на нашата докторска дисертация. Услугата е адресирана към дванадесет основни категории лица, които могат да се възползват от нашата „Transition Service©“, за да получат подкрепа в прехода към пазара на труда. Понякога едно лице отговаря на повече от една от характеристиките, например когато лицето е завършило училище (на 15 години или повече), то той/тя не е интегриран в пазара на труда, нито е социално интегриран, както е и с интелектуално затруднение.

В този параграф описваме потребителите на услугата, които насърчаваме за получаване на професионална помощ. Терминологично отбелязваме потребителя като „личност“, със специален акцент върху потребителите, които все още са в образователната система, т.е. „ученици“. Започваме нашето описание с възрастта и след това продължаваме с характеристиките на състоянието на потребителите на описваната услуга.

1.1.1. Подходяща възраст за начало на професионалната ориентация при ученици със специални образователни потребности (целеви групи 1 и 2 на “Transition Service©”)

Има различни възрастови периоди, когато учениците със специални нужди се ориентират професионално. Въпреки това, ние сме готови да представим най-подходящата възраст за тази цел, която в нашия случай е 13 години и повече, или периодът на юношеството. За целите на нашето изследване бихме искали да представим възрастта на учениците, разделена на две категории, а именно:

- Лица, които са на 13 или повече години и посещават училище и
- Лица, напуснали училище и навършили 15 години.

Лица, които са на 13 или повече години и посещават училище (целева група 1 на “Transition Service©”)

Тази група включва ученици, които са на тринадесет или повече години и участват в училищното образование. Според кипърската образователна система, тази група е конкретен източник на потребители на програмата за професионална ориентация, която прилагаме (вж. главите с описание на изследването в глава 2 и глава 3).

Лица, напуснали училище (15 и повече години) (целева група 2 на “Transition Service©”)

Според функционирането на образователната система в Кипър ученикът трябва да завърши училище на 15-годишна възраст. Има и друга възможност - те да са отпаднали. За какъвто и конкретен случай да се касае, ние имаме възможност да им предложим подкрепа в борбата им за включване в пазара на труда.

1.1.2 Подходящи условия за осъществяване на професионалната ориентация при ученици със специални образователни потребности (целеви групи от 3 до 12 на “Transition Service©”)

Трябва да уточним още веднъж, че в този параграф акцентираме само върху условията, с които се занимаваме в нашата „Transition Service©“. Другите условия, които също са част от класификациите на специалните образователни потребности, не са в нашия диапазон по време на изпълнението на тази услуга в Кипър към момента.

Като цяло тук имаме още десет целеви групи (по отношение на условията, с които се занимаваме, когато подготвяме ученици със специални нужди за пазара на труда, помагаме им в професионалната ориентация и ги обучаваме в професионални умения), които понякога се смесват помежду си по комбинация - както беше споменато по-рано. Накратко представяме основните характеристики на всяка от тях и обсъждаме потенциала на потребителите на услугата.

Лица, които имат някои особени затруднения (целева група 3 на “Transition Service©”)

В тази група причисляваме учениците, които може да не са били диагностицирани като такива със специални образователни потребности, но въпреки това изпитват някакви трудности във всякаква степен, които засягат техните трудови умения, компетентност и знания.

Лица, които не са интегрирани в пазара на труда (целева група 4 на “Transition Service©”)

Тук се стремим към хора, които са извън образователната система и все още не са в състояние да се впишат в пазара на труда. Има такива случаи, в които се опитваме да влияем постепенно и да ги съпровождаме правилно към встъпването им на пазара на труда.

Лица, които не са социално интегрирани (целева група 5 на “Transition Service©”)

Понякога има ученици, които са със специални образователни потребности, те са интегрирани в образователната система - в различна степен - но все още са оставени извън социалната общност или обществото, в което живеят. Опитваме се да ги интегрираме в обществото.

Лица с обучителни трудности (целева група 6 на “Transition Service©”)

Трудностите в обучението са състояние, с което няма много сред нашите участници. Ето защо бихме ги коментирали накратко. Според речниците на Оксфорд, „трудностите при ученето са трудности при придобиването на знания и умения до нормалното ниво, което се очаква от тези на същата възраст, особено поради умствени увреждания или когнитивни разстройства” (Definition of learning difficulties, 2017). Според посоченият източник, „терминът „обучителни трудности“ навлезе в употреба през 80-те години. Той е широк по обхват и включва нарушения като синдрома на Даун, както и по-

специфични когнитивни или неврологични състояния като дислексия, дискалкулия и хиперактивност с дефицит на внимание. Като набляга на трудностите, които се срещат, а не на някакъв „недостиг“, той се смята за по-малко дискриминационен и по-положителен, отколкото други термини като психически увреждания, и сега е стандартният термин във Великобритания в официален контекст. Обучителни трудности е стандартно приет термин в Северна Америка.

Лица с умствена изостаналост (целева група 7 на “Transition Service©”)

Това е най-голямата група, с която работим в нашата практика и осъществяваме нашата услуга, поради което тук се занимаваме много с теоретичния преглед на интелектуалните затруднения. Според DSM, пета редакция: “319. Интелектуалност 319. Инвалидност с увреждания (интелектуално интелектуално разстройство на развитието) е нарушение с начало по време на периода на развитие, което включва както интелектуални, така и адаптивни функционални дефицити в концептуални, социални и практически области.” (Tassé, 2013).

Класификации на науршението

Термините "лека", "умерена", "тежка" и "дълбока" са използвани за описване на тежестта на състоянието, за неговата степен. Този подход е бил полезен в това, че аспектите на лека до умерена умствена изостаналост се различават от тежката до дълбока идентификация. DSM-5 запазва тази група, като се фокусира повече върху ежедневните умения, отколкото върху специфичния IQ диапазон.

Лека до умерена степен на умствена изостаналост

По-голямата част от хората с умствена изостаналост са класифицирани като такива с леки умствени увреждания. Хората с тази степен са по-бавни във всички области на концептуалното развитие и социалните и ежедневните умения. Тези индивиди могат да усвоят практически житейски умения, което им позволява да функционират в обикновения живот с минимална степен на подкрепа. Индивидите с умерена умствена изостаналост могат да се грижат за себе си, да пътуват до познати места в своята общност и да научат основни умения, свързани с безопасността и здравето. Техните грижи за себе си изискват умерена подкрепа (Boat & Wu, 2015). Това е основната целева група на нашата услуга.

Тежка степен на умствена изостаналост

Тази степен се проявява като големи закъснения в развитието и хората често имат способността да разбират речта, но в същото време са налице ограничени умения за

общуване (Sattler, 2002). Въпреки че могат да се научат на обикновени ежедневни практики и да се ангажират в грижа за себе си, хората с тежка степен се нуждаят от надзор в социалните условия и често се нуждаят от семейна грижа, за да живеят в такава среда, като например домашен дом (Boat & Wu, 2015).

Дълбока степен на умствена изостаналост

Хората с дълбоки умствени увреждания често имат вродени синдроми (Sattler, 2002). Тези индивиди не могат да живеят самостоятелно и се нуждаят от строг надзор и помощ при дейности за самообслужване. Те имат много ограничени възможности за комуникация и често имат физически ограничения. Хората с леки до умерени увреждания са по-малко склонни да имат свързани заболявания, отколкото тези с тежка или дълбока степен (Boat & Wu, 2015).

Лица с емоционални проблеми (целева група 8 на “Transition Service©”)

Децата или възрастните с емоционални затруднения могат да бъдат някои от най-трудните за справяне от страна на учители и други специалисти. Съществуват някои класификации, които показват различни условия със съответните степени на емоционални проблеми при индивидите. Ние разчитаме на тези класификации и когато имаме такъв случай и, ние се съобразяваме със състоянието, за да се получи максимална полза от нашата услуга.

Лица с поведенчески проблеми (целева група 9 на “Transition Service©”)

В класификациите на специалните образователни потребности двете целеви групи по-горе, а именно емоционалните и поведенчески проблеми, са свързани помежду си под името „Емоционални и поведенчески трудности (Emotional & Behavioural Difficulties – EBD)“. Според нашия източник, „Emotional & Behavioural Difficulties“ (2018), „EBD“ означава „емоционално поведенческо разстройство“ (често наричано „емоционални и поведенчески трудности“) и се отнася до състояние, при което поведението или емоционалните реакции на индивида са така различни от общоприетите норми, че оказват неблагоприятно въздействие върху работата на детето. Терминът EBD е широко понятие, често използвано за групиране на редица по-специфични трудности като поведение, което пречи на собственото учене на детето или на обучението на неговите връстници. EBD обикновено е специфична диагноза, при която детето проявява упорито и тежко поведение. Тя може също да бъде наричана „Социални, емоционални и поведенчески трудности“ (Social, Emotional and Behavioural Difficulties

– SEBD). Поради потенциалните емоционални затруднения или смущения, децата с EBD могат да откажат или неуспешно да използват образователните възможности, които им се предлагат и следователно са потенциално трудни за управление. Често поради факта, че мозъкът на детето получава и обработва информация по различен начин от дете, което не страда от EBD. ”Някои от симптомите или характеристиките на EBD са:

- Разрушително, антисоциално и агресивно поведение;
- Лоши партньорски и семейни отношения;
- Проблеми с хиперактивност, внимание и концентрация.

Лица с психиатрични проблеми (целева група 10 на “Transition Service©”)

Психиатричните проблеми са предизвикателство както за индивида, който ги има, така и за членовете на обществото. Обикновено тези хора използват медикаменти и тяхното състояние обикновено е в пряка зависимост от моментното им състояние. Повечето от тези психиатрични проблеми се считат за психични заболявания и тяхното лечение изисква дисциплина. Включването на тези хора на пазара на труда понякога отнема време и/или повече усилия от двете страни.

Лица с ограничени социални умения (целева група 11 на “Transition Service©”)

Ограничените социални умения представляват голямо предизвикателство в общуването и в други социални сфери, но основно и най-вече, когато става въпрос за търсене на работа. Обикновено едно от уменията, изисквани от работодателите, е именно добри социални умения. Въпреки това има ученици и млади хора, които не са толкова добри в социализацията, колкото биха могли и колкото трябва да бъдат. Според Blue (2017), „тези, които не се справят в социални ситуации, могат да бъдат изложени на по-голям риск от психически и физически здравословни проблеми, според ново проучване от университета в Аризона. Това е така, защото хората с ниски социални умения са склонни да изпитват повече стрес и самота, като и двете могат да окажат отрицателно въздействие върху здравето, заявява авторът на изследването Крис Сегрин, ръководител на отдел „Комуникация“ на университета в Аризона. Изследването, публикувано в списанието Health Communication, е сред първите, които свързват социалните умения с физическото, а не само с психическото здраве. "Отдавна знаем, че социалните умения са свързани с психични проблеми като депресия и тревожност", казва Сегрин. „Това, което не знаем, е дали социалните умения също така могат да

бъдат предвестник на влошено физическо здраве. Две променливи - самота и стрес – изглежда са свързващото звено, което обвързва лошите социални умения със здравето и самотата в живота на хората." Изводите се основават на проучване на национално представителна извадка от 775 души на възраст от 18 до 91 години, които са били помолени да отговорят на онлайн въпроси, предназначени да измерят социалните умения, стреса, самотата и психическото и физическото здраве (Blue 2017).

Лица, изпитващи затруднения при навлизане на пазара на труда (целева група 12 на "Transition Service©")

В тази последна целева група на нашата услуга ние се фокусираме върху хора, които се затрудняват да навлязат на пазара на труда по една или друга причина. По време на нашата работа имаме случаи с различни причини за това. Нашата цел обаче е да подкрепим и придружим тези хора на път в търсене на работа, за да намерят най-подходящото си професионално място.

1.2. Преходът от училище към работа при учениците със специални образователни потребности: ситуацията в Република Кипър

Има твърде много аспекти, които желаем да обсъдим в този параграф. Трябва да се съсредоточим върху много въпроси, които са строго свързани с пазара на труда в Кипър, следва да изясним и много местни специфики. Освен това има и други, косвено свързани с темата, които влияят на ситуацията в нашата страна. На първо място следва да заявим, че Република Кипър е островна държава в Източното Средиземноморие. Другите характеристики на нашата страна са отбелязани в параграфите по-долу.

1.2.1. Обща характеристика на Република Кипър

Кипър има четири ексклава, "всички на територията, която принадлежи на Британската суверенна база в Декелия. Първите две са селата Ормидия и Ксилотим. Третата е електроцентрала Декелия, която е разделена от британски път на две части. Северната част е бежанското селище на ЕАС. Южната част, макар и разположена на брега на морето, също е ексклав, защото няма свои собствени териториални води, а акваторията представлява води на Великобритания. Буферната зона на ООН се сблъсква с Декелия и се вдига отново от източната му страна до Айос Николаос и е свързана с останалата част от Декелия с тънък коридор. В този смисъл буферната зона превръща района

Паралимни в югоизточния ъгъл на острова в де факто, макар и не де юре, ексclave (Cyprus 2018).

1.2.2. Характеристика на образованието в Република Кипър

Ще представим образованието в Кипър в два аспекта: общо и специално образование.

- **Общо образование**

Кипър има силно развита система за „начално и средно образование, предлагаща обществено и частно образование. Високото качество на обучението може да се обясни отчасти с факта, че близо 7% от БВП се изразходват за образование, което прави Кипър един от трите най-големи инвеститори в ЕС, заедно с Дания и Швеция. По-голямата част от кипърците получават висше образование на гръцки, британски, турски, други европейски и северноамерикански университети. Трябва да се отбележи, че в момента Кипър има най-висок процент на граждани в трудоспособна възраст, които имат по-високо ниво на образование в ЕС на 30%, което е по-високо от финландските 29,5%. Освен това 47% от населението на възраст 25–34 години имат висше образование, което е най-високото равнище в ЕС. Кипърските студенти са много мобилни, като 78,7% учат в университети извън Кипър (Cyprus 2018).

- **Специално образование**

Що се отнася до специалното образование в Кипър, предоставянето на специално образование и обучение се предлага по следните начини (Special education 2018):

- 1. В общообразователно училище - в интегрирана класна стая*
- 2. В общообразователно училище - в звено за специално образование*
- 3. В специално училище*
- 4. Чрез услуги, предоставяни на други места (извън училищните помещения).*

- 1. Специално училище - Euaggelismos**
- 2. Специално училище в Nicosia**
- 3. Училище за глухи**
- 4. Училище за слепи "Agios Varnavas"**

2: ЛИМАСОЛ

- 1. Специално училище "Apostolos Loucas"**
- 2. Специално училище - Children's convalescent home of the Cyprus Red Cross**

3: ЛАРНАКА

1. Специално училище “Agios Spiridonas”

4: ФАМАГУСТА

1. Специално училище “Apostolos Varnavas”

5: ПАФОС

1. Theoskepasti

1.2.3. Законодателство на Република Кипър, свързано с обучението на ученици със специални образователни потребности

Има няколко основни закони и подзаконови нормативни актове, които са в сила за сегашното състояние на образованието в Кипър. „Законът за образованието и обучението на деца със специални нужди 1999 - 2014 г., механизмите за ранно откриване на деца със специални нужди [185 (I) 2001] и Правилникът за образование и обучение на деца със специални нужди 2001 - 2013 г.“ представляват законодателната нормативна рамка, която регламентира всички въпроси, свързани с образованието на деца със специални образователни потребности. Гореспоменатите закони определят правото на децата на образование и регулират идентифицирането на деца със специални образователни потребности; тяхната оценка и разработване на индивидуална образователна програма; настаняването им в най-подходящата образователна среда с осигуряване на учители и образователни ресурси за посрещане на техните нужди, както и за извършване на текущо оценяване напредъка на детето (Special education 2018).

1.2.4. Обща характеристика на пазара на труда в Република Кипър

Има много важни фактори, които са повлияли на пазара на труда в Кипър през последните десетилетия и факта, че сегашното му положение е резултат от всички тях. Според Christofides, Hajispyrou & Pashardes (2000), „обсъждането на резултатите на пазара на труда се поставя в по-широкия контекст на макроикономическите перспективи за Република Кипър. Това включва исторически преглед на международната търговия и тарифната политика, публичните финанси и данъчната политика, инфлацията и контрола на финансовата система, както и структурни промени в икономиката като цяло. От създаването си през 1960 г. и въпреки трагичната пречка на турската инвазия през 1974 г., Република Кипър е постигнала и поддържала много здрави макроикономически показатели. Особено впечатляващо е неговото

състояние на пазара на труда, особено в сравнение с държавите-членки на ЕС, да не говорим за страни, които са кандидат-членки на Съюза. Между 1985-98 г. кумулативната сума на реалните темпове на увеличение на заплатите е 71,1%, което означава средногодишен темп на нарастване от 3,9%. Това изпълнение е много впечатляващо. През същия период заетостта нарасна значително и въпреки относителното увеличение на заплатите за жените процентът на заетостта на жените нарасна, докато този на мъжете спадна. Общият процент на участие е постоянен, като този за жените нараства с около пет процентни пункта, а този за мъжете - с около 6 процентни пункта. През 1998 г. общата безработица е била 3,4%, или приблизително една трета от тази за страните от ЕС като цяло. Действително, силата на икономиката е такава, че през 1998 г. тя е подкрепила над 20000 чуждестранни работници, най-вече в нискоквалифицирани дейности. ”(Christofides, Hajispyrou & Pashardes 2000). Както се вижда от този анализ, съществуват много специфики на пазара на труда в Кипър и когато търсещите убежище се нуждаят от специални нужди, трябва да им бъде осигурена определена помощ, за да има успешен резултат от техните молби за намиране на работа.

1.3. Ключови фигури, които влияят върху избора на професия от учениците със специални образователни потребности

Има няколко ключови фактори, влияещи върху взимането на решение от страна на учениците, когато става въпрос за избор на професия. Разбира се, първото и най-важно е тяхното собствено разбиране за това къде биха се вписали професионално, личния им интерес и желание за работа. В нашата практика, обаче, има случаи, които показват, че в някои условия и други фигури допълнително влияят на младите хора, като избират област на професионална реализация под влиянието на тези „ключови фигури” в живота си. Обикновено те са представители на няколко области: семейство, приятели, специалисти, работещи с тях: учители, социални работници, терапевти. Представяме някои от тези ключови фигури и очакваното им влияние върху потребителите на нашата услуга за техния избор на работа.

1.3.1. Ролята на членовете на семейството

Семейството, разбира се, е първото и най-важно място за влияние на учениците със специални образователни потребности. Те са запознати с професиите на техните

родители и братя и сестри, ако има такива. Те са свидетели на усилията и времето, които членовете на техните семейства са вложили в работата си. Ето защо членовете на семейството са едни от първите, които влияят на оформянето на мнение на учениците, когато става въпрос за избор на работа. Освен това, „правилно организираното педагогическо кариерно ориентиране за младите хора може да се разглежда като средство за повишаване на образователната култура на младото поколение, а оттам и за хуманизиране на цялото общество. Следва да се разкрие съдържанието на двете направления на педагогическата ориентация на учениците: предпрофесионална подготовка на учителите в училището и организацията на професионалната ориентация на учениците (Sadovaya, Luchinina & Reznikov, 2016, с. 327). Както твърдят авторите и се позовават на гледната точка на V. B. Uspensky (1999), колкото по-рано един млад човек правилно избира своята професия, толкова по-рядко прави грешки в професионалното самоопределение. Това е два пъти вярно, когато става въпрос за ученици с увреждания.

1.3.2. Ролята на учителите

Учителите обикновено са модел за подражание за своите ученици. Те са особено харизматични, когато притежават множество положителни качества и са просто добри хора. Според нашия източник (виж " Education Central", 2017), "възпитатели, които действат като модел на подражание, са жизненоважни за училищата, които поставят образованието за характер в центъра на тяхната визия, според ново проучване на Университета в Бирмингам в Англия. Изследването разкрива значението на персонала да се възприема като възпитател на характера, подпомагайки развитието на споделена "добродетел грамотност" сред учениците на начално и средно образование. Експертите оценяват способността на учениците да разсъждават самостоятелно, предлагайки училищни дейности, които насърчават независимото критично мислене и рефлексията помагат при вземането на морални решения. Изследователите се съсредоточават върху три местни училища в Бирмингам - две средни и едно основно. Изследователите изследват възприятията на преподавателския състав и учениците, използвайки комбинация от интервюта и проучване на нагласите на учениците." (Education Central 2017).

1.3.3. Ролята на други специалисти

Някои от най-важните специалисти, освен учителите, привлечени в образованието на учениците със специални образователни потребности, могат да бъдат техните социални работници, техните терапевти, професионални терапевти, логопеди и всички други експерти, които пряко работят с тях. Те могат да повлияят на избора им на професия чрез личния си пример или чрез своите насоки и съвети.

Учениците, младите хора са особено чувствителни към думите на своите важни в живота авторитети - родители, братя и сестри, учители, специалисти. В случай, че се чувстват комфортно с този човек, те могат да ги приемат като авторитет, на който се възхищават или уважават.

Според един източниките ни, „модел за подражание е човек, който ни вдъхновява и насърчава да се стремим към величие, да живеем на пълния си потенциал от възможности и да виждаме най-доброто в себе си. Модел за подражание е човек, на когото се възхищаваме и някой, към когото се стремим. Чрез тях се учим чрез техния ангажимент към съвършенство и чрез способността им да ни накарат да осъзнаем собственото си лично израстване. Ние ги търсим за съвет и напътствия. Модел за подражание може да бъде всеки: родител, брат, сестра, приятел, но някои от нашите най-влиятелни и променящи живота ролеви модели са учители.” (Teachers Are Role Models 2018). По принцип, всяка близка до обкръжението на младия човек личност е потенциален източник на влияние, която му позволява да избере своята бъдеща професия.

1.4. Професионална ориентация на ученици със специални образователни потребности

Професионалната ориентация е предизвикателство за всички млади хора, независимо дали имат или нямат специални образователни потребности. Според Zhang, Ivester & Katsiyannis (2005), „преходът от училище към работа е определен като основен държавен приоритет в специалното образование от началото на 80-те години. Звеното за специални услуги за образование и рехабилитация (Office of Special Education and Rehabilitation Services - OSERS) чрез инициативи за промяна на системите за преход, като инициативата "Училище за работа" (Guy & Schriener, 1997), послужи като стимул за системни промени в практиките за преход в училищата, включително работа, средно образование и живот в общността (Johnson & Halloran, 1997; Katsiyannis, deFur, &

Conderman, 1998). Държавите, които са участвали в инициативи за промяна на системите, докладват за увеличение:

- а) на осъзнаване нуждите и проблемите на прехода,
- б) на участието на ученици с увреждания и родители в дейности по прехода от училище към работа,
- в) в сътрудничество между училищата и агенциите на общността и
- г) в разработването на политики за подпомагане на по-добри услуги за преход и резултати (Guy & Schriener, 1997).

Според Pincelli (2012) самоопределението и личното вземане на решение от страна на учениците е важно в професионалната им ориентация. Както той заявява: „важно е за всички да чувстват контрол над живота си. Никой не обича да усеща, че други хора взимат решенията вместо него. За съжаление, на учениците с умствена изостаналост не им е била предоставена възможността да вземат свои собствени решения по отношение на собственото им образование и бъдещия им живот. Тези ученици трябва да бъдат обучавани на умения за самоопределяне и вземане на лични решения.

1.5. Професионални възможности за младежите със специални образователни потребности

Има много области на професионална ориентация за ученици със специални образователни потребности. Според А. J. Griffiths (2018) „преминаването към независимост по време на периода на младостта е предопределящо и предизвикателно време за всеки. За младите хора със специални потребности тези периоди могат да бъдат особено трудни. Хората със специални потребности, като разстройства от аутистичния спектър или обучителни затруднения, могат да имат социални и комуникативни дефицити, които ще нарушат способността им да защитават и/или отстояват себе си. Приспособяването към по-малко структурирана подкрепа е трудно и много тийнейджъри и млади хора са неподготвени. Според Центровете за контрол на заболяванията почти 1 на 5 души в Америка, например, имат някакъв вид увреждания - това са почти 50 милиона души. С напредването на възрастта на населението със специални потребности, и децата с увреждания започват преход към зрялата си възраст, често подкрепата и услугите, към които са свикнали, отпадат - оставяйки ги неподготвени и недостатъчно подкрепени” (Griffiths 2018).

По принцип има избор и в следващите две глави представяме конкретната работа и личните усилия, които вложихме в тази област в продължение на няколко години.

Първо, ние представяме организацията на нашето изследване, нашата услуга „Transition Service©“ и резултатите, които получихме от работата си с младежи с увреждания по време на техния преходен период, както и по време на периода на професионалната им ориентация.

Глава: 2 Организация на изследването на професионалната ориентация на ученици със специални образователни потребности

Организацията на изследването ни отне известно време, защото преди да го започнем трябваше да изясним концепцията на изследването и да използваме максимално данните, които ще получим в резултат на прилагането му в практиката. Стриктното и прецизно планиране е част от добре структурираната процедура за апробация на нашата услуга.

2.1. Цел, задачи и хипотеза на изследването

Целта на настоящото изследване е да се апробира ефективността на новоизградена социално-образователна извънучилищна структура за професионална ориентация и начална адаптация в пазара на труда на младежи със СОП.

Някои от **задачите**, към чието изпълнение се стремим по време на изследването, са:

- Да се разработи стратегия за извършване на теоретичния анализ: определяне на това кои са най-важните за цялостното разглеждане на темата, тъй като тя е многоаспектна: включва образователната система, спецификациите на пазара на труда и много други области.
- Да се проучат достатъчно по брой и качество наскоро публикувани научни публикации с пряка връзка с нашата изследователска тема.
- Да се анализират теоретичните данни и да се обобщят.
- Да се разработи на структурата на „Transition Service©“.
- Да се планира и подготви изследването в неговата цялост, включително целта, целите, хипотезата и всички важни елементи, които едно изследване изисква.
- Да се апробира „Transition Service©“ в тригодишен период, за да можем да постигнем валидност и надеждност на получените резултати.

- Да се анализират всички резултати от тригодишния период на апробирането на „Transition Service©”.
- Да се направят съответните изводи от получените резултати.
- Да се изготвят препоръки за практиката и за по-нататъшното прилагане на „Transition Service©” в Кипър.

Хипотезата на настоящото изследване е: Очаква се, че новосъздадената социално-образователна структура за лица със специални образователни потребности ще подкрепи адекватно техните нови потребности от професионална ориентация и начална трудова адаптация, както и родителите в съвместното решаване на проблеми, свързани с прехода на техните деца към независимост и трудова заетост.

В хода на количествения и качествения анализ са формулирани **допълнителни хипотези**, както следва:

- Очаква се, че експерименталната група има значим напредък в редица области от социалния и професионалния живот
- Очаква се, че учениците от контролната група, не само че не показват напредък, но имат и загуба на умения в някои сфери, които са придобили в училищния период;
- Очаква се, че родителите оценяват с годините все по-адекватно децата, включени в обучаващия експеримент.

2.2. Обект и предмет на изследването

Обект на нашето изследване са ученици със специални образователни потребности, които са в период на преход от училищния към трудовия живот.

Предмет на нашето изследване е процесът на професионална ориентация на учениците със специални образователни потребности и в частност извънучилищните социално-образователните организационни структури за професионална ориентация.

2.3. Изследователски методи и методи за статистически анализ

В хода на изследването прилагаме няколко метода с цел постигане на надеждност и валидност на получените резултати.

- Първо, ние лично разработихме и използвахме като диагностичен инструмент *Datasheet progress of „Transition Service©” users* за потребителите на услугата „Transition Service©” (виж Приложение 2). Тази оценъчна процедура е много подробна

и обследва задълбочено всички показатели за зрялост на кандидатите за Услугата, като изисква добро познаване на многобройните страни на развитието на младия човек, който се бори да намери подходяща и удовлетворяваща го професия.

- Второ, ние прилагаме *Assessment procedure: behavior functional analysis of „Transition Service©”* (виж Приложение 1 в дисертацията).
- Трето, имахме нужда от обратна връзка от членовете на семейството на нашите потребители, затова разработихме анкета за родителите на потребителите на „Transition Service©” – *Questionnaire for parents of “Transition Service©” users* (виж Приложение 4).
- Използвахме педагогически експеримент.
- За изчисленията на резултатите се прилага статистическия пакет ONE-WAY ANOVA, 20.0, хи-квадрат, t-тест, измерване на Карпа и тестове на Kruskal-Wallis.

2.4. Методология на изследването

Основните етапи при разработването на дисертацията са:

1. Изследване и обобщение на подходите и теориите на различни автори по тематиката на изследването на настоящата разработка.
2. Разработване на концепцията на теоретико-експерименталните изследвания.
3. Провеждане на педагогически експеримент в тригодишен период с цел постигане на валидност и надеждност на услугата „Transition Service©”.
4. Качествен и количествен анализ на данните чрез статистически методи.
5. Изготвяне на заключения, обобщения, препоръки и по-нататъшни изследователски перспективи.
6. Финализиране на процеса по написване и оформяне на дисертацията.

Етапите на изследване са както следва:

Първи етап – цялостно разработване и организация на дейностите на „Transition Service©”.

Втори етап - апробация на услугата „Transition Service©” в периода януари 2015 - декември 2017 г., три пълни календарни години.

Трети етап - анализ на резултатите, получени по време на тригодишния апробационен период.

2.5. Участници в изследването

Имаме две основни групи участници:

Първа група участници - ученици със специални образователни потребности, които се нуждаят от професионална ориентация

Втора група участници - родители на ученици, от които поискахме обратна връзка.

ПЪРВА ГРУПА (УЧЕНИЦИ)

Експерименталната група от настоящото изследване се състои от следните участници, които се вписват в предимно от 12-те целеви групи на „Transition Service©“ (виж параграфи 1.1.1 и 1.1.2.):

- Лица с умствена изостаналост;
- Лица, които имат някои особени затруднения;
- Лица, напуснали училище (15 и повече години);
- Лица, които са на 13 или повече години и посещават училищна структура;
- Лица, които не са интегрирани на пазара на труда;
- Лица, които не са социално интегрирани;
- Лица с ограничени социални умения;
- Лица с трудности при навлизане на пазара на труда.

По този начин в настоящото изследване представяме предимно участници с интелектуални затруднения (виж Таблица 1) с допълнителни характеристики, които са едни от осемте от всичките дванадесет характеристики на целевите групи на Услугата© (виж по-горе).

Трябва да изясним, че в нашата апробационна процедура са участвали колкото е възможно повече участници. Поради ограничения брой ученици със специални образователни потребности в Кипър постигнахме възможно най-големия брой участници в нашето изследване.

Таблица № 1. Участници в апробацията на „Transition Service©” – експериментална група

Година на апробация на „Transition Service©”	Възраст на учениците	Брой на учениците	Диагноза на учениците	Пол на учениците
2015	16 г.	8	Умствена	Момчета – 5

			изостаналост	Момчета - 3
	17 г.	9	Умствена изостаналост	Момчета – 5 Момичета - 4
	18 г.	9	Умствена изостаналост	Момчета – 4 Момичета – 5
2016	16 г.	4	Умствена изостаналост	Момчета – 4 Момичета – 0
	17 г.	8	Умствена изостаналост	Момчета – 5 Момичета - 3
	18 г.	9	Умствена изостаналост	Момчета – 5 Момичета - 4
2017	16 г.	7	Умствена изостаналост	Момчета – 5 Момичета - 2
	17 г.	4	Умствена изостаналост	Момчета – 4 Момичета – 0
	18 г.	8	Умствена изостаналост	Момчета – 5 Момичета - 3

Общ брой участници в експерименталната група:

66 ученици с умствена изостаналост

Бележка към таблица 1: Проследихме напредъка на участниците в годините на апробация и учениците на възраст 17 години, например през първата година на апробацията (2015 г.), са същите през следващата година (2016), но са регистрирани в следващата колона за възрастта - тази на 18-годишните участници.

Таблица № 2. Участници в контролната група от процедурата по апробация на услугата „Transition Service©”

Година на апробация на „Transition Service©”	Възраст на учениците	Брой на учениците	Диагноза на учениците	Пол на учениците
2015	16 г.	6	Умствена изостаналост	Момчета – 3 Момичета - 3
	17 г.	7	Умствена изостаналост	Момчета – 5

				Момичета - 2
	18 г.	5	Умствена изостаналост	Момчета – 4 Момичета – 1
2016	16 г.	4	Умствена изостаналост	Момчета – 4 Момичета – 0
	17 г.	6	Умствена изостаналост	Момчета – 3 Момичета - 3
	18 г.	7	Умствена изостаналост	Момчета – 5 Момичета - 2
2017	16 г.	7	Умствена изостаналост	Момчета – 4 Момичета - 3
	17 г.	4	Умствена изостаналост	Момчета – 4 Момичета – 0
	18 г.	6	Умствена изостаналост	Момчета – 3 Момичета - 3

Общ брой участници в контролната група:

52 ученици с умствена изостаналост

Забележка към таблица 2: Както направихме и в експерименталната група, тук с контролната група също проследявахме напредъка на участниците в период от няколко години на експеримента и участниците на възраст 17 години, например през първата година на апробацията (2015 г.), са същите през следващата година (2016), но поставени в следващата колона за възрастта - тази на 18-годишните.

В таблица 3 представяме общия брой участници-ученици в нашето изследване.

Таблица 3. Участници-ученици в цялата процедура по апробация на услугата „Transition Service©”, включени в двете групи: експериментална и контролна

Група	Година	2015	2016	2017
Експериментална		26	21	19
Контролна		18	17	17
Общо за годината:		44	38	36
Общ брой участници-ученици в процедурата на апробация на услугата				

ВТОРА ГРУПА – РОДИТЕЛИ

Тази група се състои от родители на участници в една от групите - експерименталната. Имахме нужда от по-подробна обратна връзка за нашата услуга, предоставена от родителите на нашите потребители, освен данните, които ни предоставят периодично в информационния лист за напредъка на потребителите на „Transition Service©” (*Datasheet progress of „Transition Service©” users*). В Таблица 4 представяме техните данни по години.

Table 4. Родители, участващи в изследването през тригодишния период на неговата реализация.

Група	Година	2015	2016	2017
Родители на ученици от експерименталната група		42	42	44
Общ брой родители, участващи в процедурата по апробация на услугата „Transition Service©”: 128				

В таблица 5 по-долу се представя описание на участниците в изследването.

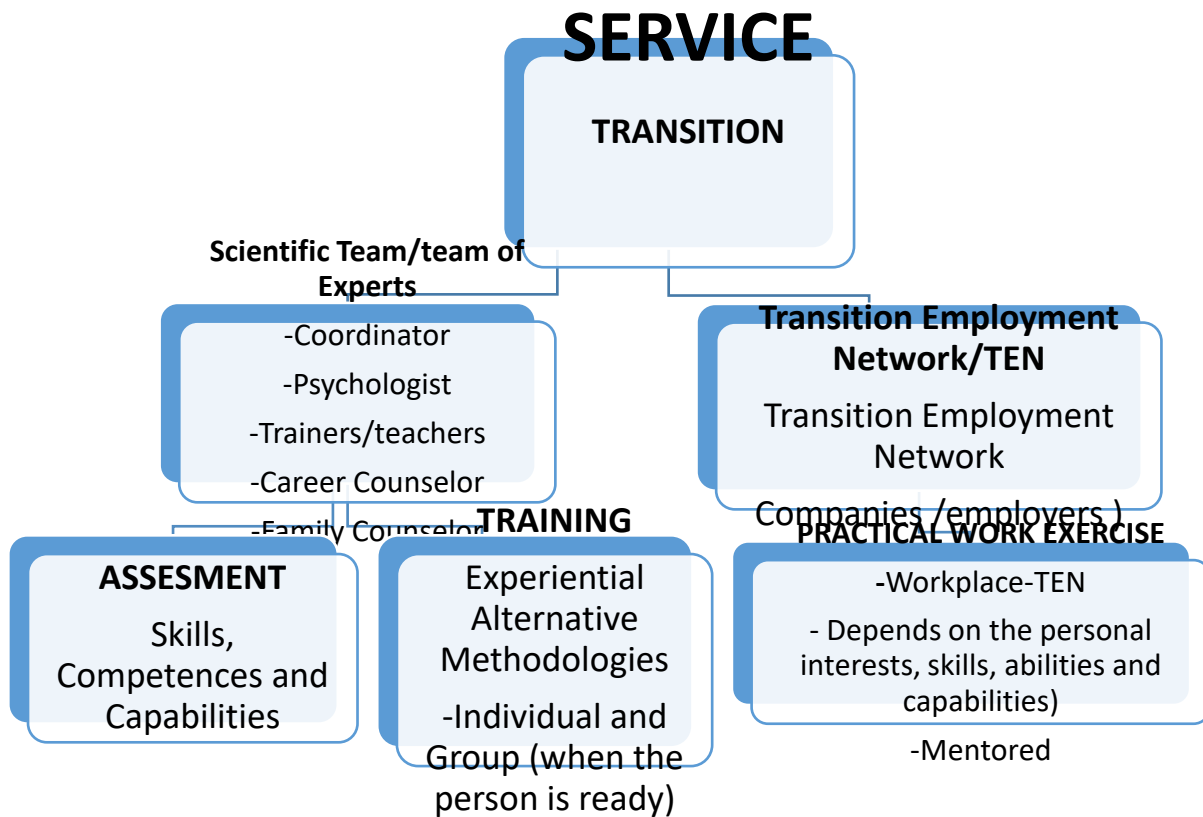
Таблица 5. Общ брой участници в изследването (ученици и родители)

Участници в изследването	
Ученици	Родители
118	128
Общ брой участници в изследването: 246	

2.6. „Transition Service©” – описание на услугата

Всеки преход е сложна дейност, включваща много участници. В този параграф представяме кратко описание на нашата Услуга©. Както се вижда, тя е със запазени авторски права. Услугата е описана схематично в таблицата по-долу (виж графика 1).

Графика 1. „Transition Service©” – описание на структурата

Както се вижда, представената за апробиране Услуга© има многобройни функции.

Transition Service© се фокусира върху оценката и обучението в умения чрез алтернативни методологии, основани на процеси на учене за придобиване на знания. Целта е развитие на трудовите умения, професионално ориентиране, както и социалното развитие на обучаемите, така че те да притежават необходимите умения за участие в пазара на труда и в динамиката на обществото като цяло.

Не съществува едно-единствено определение за термина „умение“. Най-общо казано, уменията се характеризира със способността на човека да постигне желания резултат с минимално усилие и време (използване и прилагане на знания за изпълнение на задачи/дейности и решаване на проблеми). Уменията не са присъщи на индивидите, но се придобиват/развиват с учене чрез образование (формално и основно неформално, както и неформално) и обучение. На практика, много умения се придобиват чрез алтернативни методики на обучение (практически семинари, ролеви игри и т.н.) на работното място, където опитът в работата е на практическо обучение в работни навици, където и околната среда допринася за овладяване на професионални знания.

2.7. Критерии и показатели за качествен и количествен анализ

Критерии и показатели за качествен анализ:

Използвахме детайлно обследване като наш основен инструмент в качествения анализ (виж Приложение 2). Има 29 области, които оценяваме в началото на нашето сътрудничество с ученика, след това периодично го извършваме, както и накрая - когато ученикът приключи с използването на услугата.

За качествения анализ приложихме следните критерии и показатели за всяка от тези 29 области на оценка:

Критерий 1: Ниво на справяне с оценяваната област.

Показател 1: Ученикът извършва дейностите самостоятелно

Показател 2: Ученикът завършва дейностите до известна степен

Показател 3: Ученикът не се справя с дейността.

Критерии и показатели за количествен анализ:

За количествения анализ на нашите резултати използвахме подробното оценяване като наш основен инструмент (виж Приложение 2). Приложихме същите 29 области (виж по-горе) със следните критерии и показатели:

Критерий 1: Степен на покриване на дейностите във всяка от областите.

Показател 1: Ученикът покрива 90% - 100% от дейностите във всяка област

Показател 2: Ученикът обхваща 89% - 50% от дейностите във всяка област

Показател 3: Ученикът обхваща 49% - 20% от дейностите във всяка област

Показател 4: Ученикът покрива 19% или по-малко от дейностите във всяка група.

Забележка: За качествения и за количествения анализ използвахме средни стойности на всяка от дейностите. Например, в първата област “Самообслужване” са изброени 23 дейности, като за втората област “Използване на пари” са включени 10 дейности. Тъй като ние сме ограничени от обема на дисертацията, се оказва невъзможно да представим тук подробни данни за всяка отделна дейност. Ето защо се наложи да обобщим данните за всяка от областите. Освен това, поради същите ограничения на обема, не е възможно да включим някои от важните статистически изчисления.

Глава 3: Анализ на резултатите от изследването на професионалната ориентация на ученици със специални образователни потребности

В тази глава ще представим обобщение на данните, получени по време на тригодишен период на апробация, тестване, проверка и валидизиране на нашата услуга. По-долу представяме критериите и показателите, които прилагаме по време на качествените и количествени анализи, поради голямата база данни, която събрахме.

Важно уточнение: поради огромната база данни, която събрахме в процеса на апробация за времето от три календарни години, се оказва технически невъзможно да опишем текстово анализа и обобщенията под всяка от графиките, които представяме в настоящата глава. Поради тази причина обобщените резултати се представят визуално и графично тук, а текстово в частта „Заклучение и изводи“ и „Приноси“. Там, в систематизиран и обобщен вид, представяме получените резултати и обясняваме причините, които откриваме за така получените данни.

3.1 Качествен и количествен анализ на данните – експериментална и контролна група – резултати от учениците

За всеки от критериите и показателите за качествен и количествен анализ представяме обобщение на данните, получени от три страни: 1) оценка на родителите (PA), 2) оценка на ученика (SA) и 3) оценка от страна услугата (Service). Има три страни на оценката, която включваме за всеки наш ученик-потребител на Услугата.

Въпреки че периодично правим оценката, ние сме принудени да включим тук само първите и последните данни за всяка година. Например, когато ученик идва, за да потърси професионална ориентация при нас, ние го молим заедно с неговите родители да попълнят Оценката (виж Приложение 2). След това попълваме за себе си - като представител на услугата. След това периодично се попълва една и съща оценка, но поради ограничения на обема не е възможно да ги представим всичките тук. Затова представяме окончателните данни за оценката за календарната година, така че може да се сравни какви са били данните за всеки ученик в началото на участието му в услугата и в края на годината.

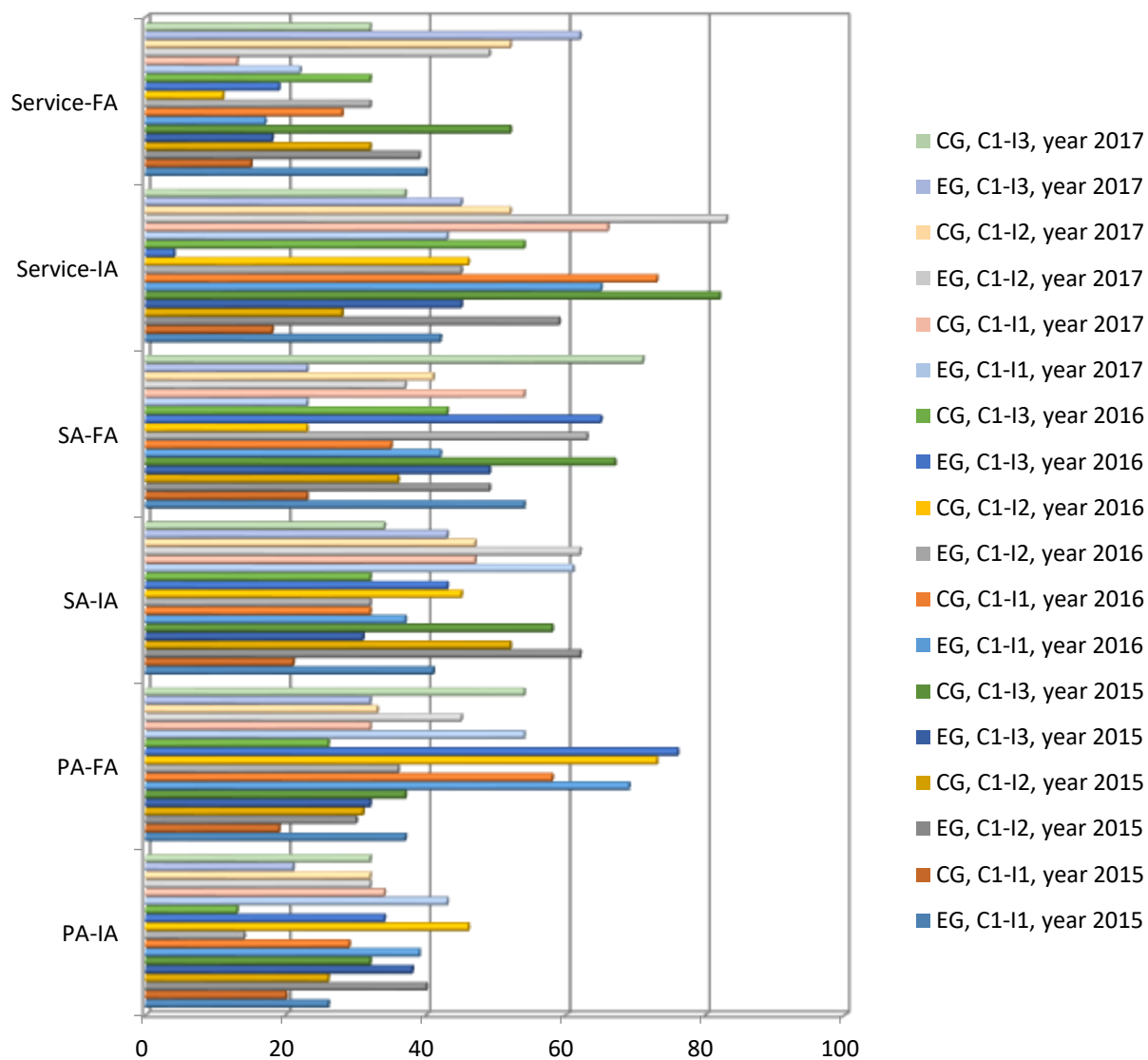
Ние обобщаваме данните за участниците във всяка група Експериментална група (ЕГ) и Контролна група (КГ), за да можем да представим тук обобщението, но не и индивидуалния напредък на всеки ученик, поради ограниченията в обема на дисертацията. Първоначалните оценки (ОВ), представени на следващите страници, се правят през януари всяка година, включена в апробационния процес, а именно: януари 2015 г., януари 2016 г. и януари 2017 г. Крайните оценки (ФА), представени по-долу, се правят през декември в годините, включени в апробационния процес, а именно: декември 2015 г., декември 2016 г. и декември 2017 г.

Използваните в графиките съкращения са представени в текста на дисертацията (напр. РА – е оценка на родителите - “parental assessment”; SA – оценка на учениците “student’s assessment”; EG – експериментална група “experimental group” и т.н.).

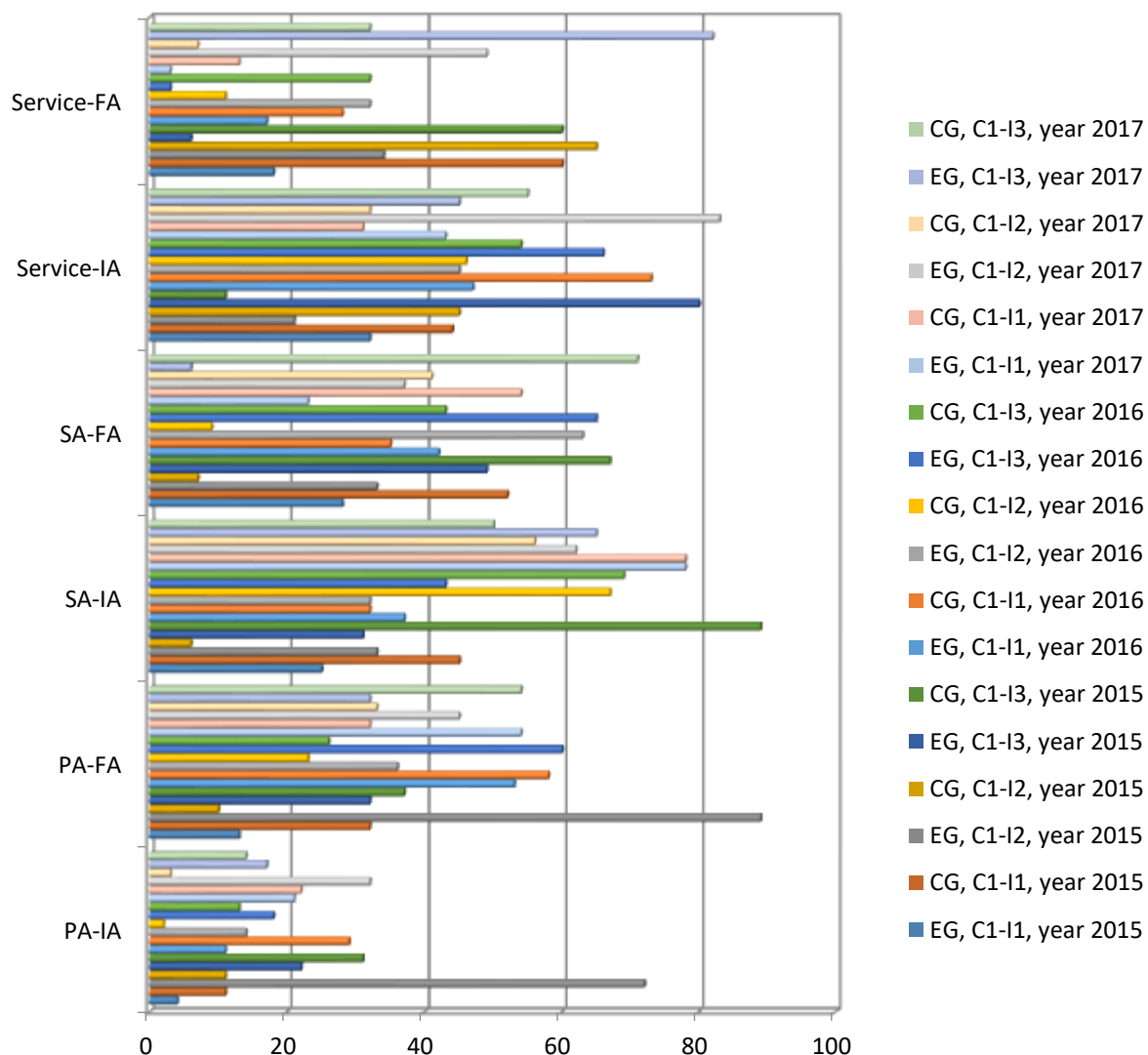
3.1.1. Качествен анализ на резултатите

Представят се някои от графиките, включени в дисертацията, които съдържат обобщение на качествения анализ на получените данни.

Графика 2. Качествен анализ: критерий 1, показатели: 1, 2 и 3, област-1, години: 2015, 2016 и 2017

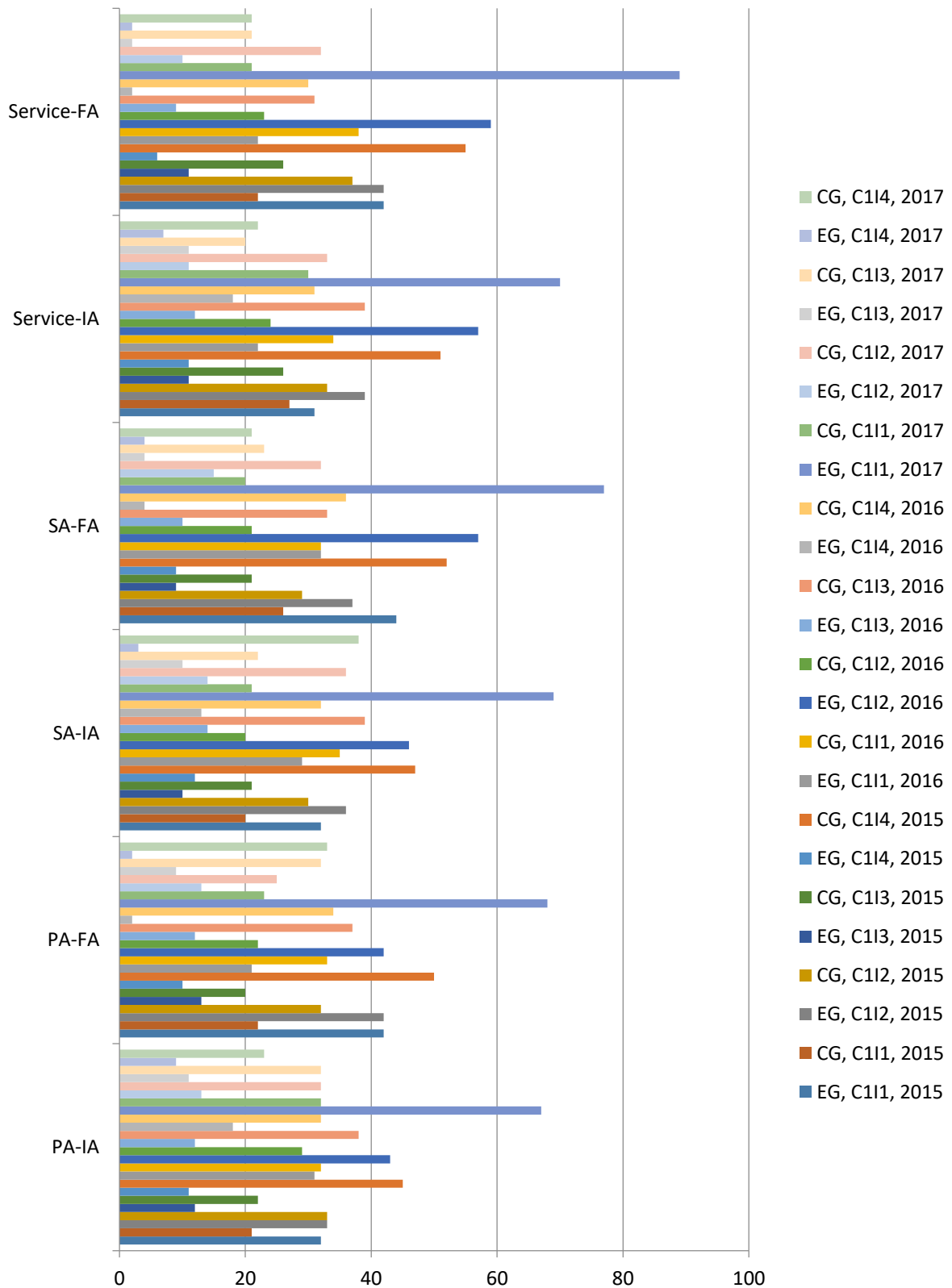
Графика 3. Качествен анализ: критерий 1, показатели: 1, 2 и 3, област-2, години: 2015, 2016 и 2017

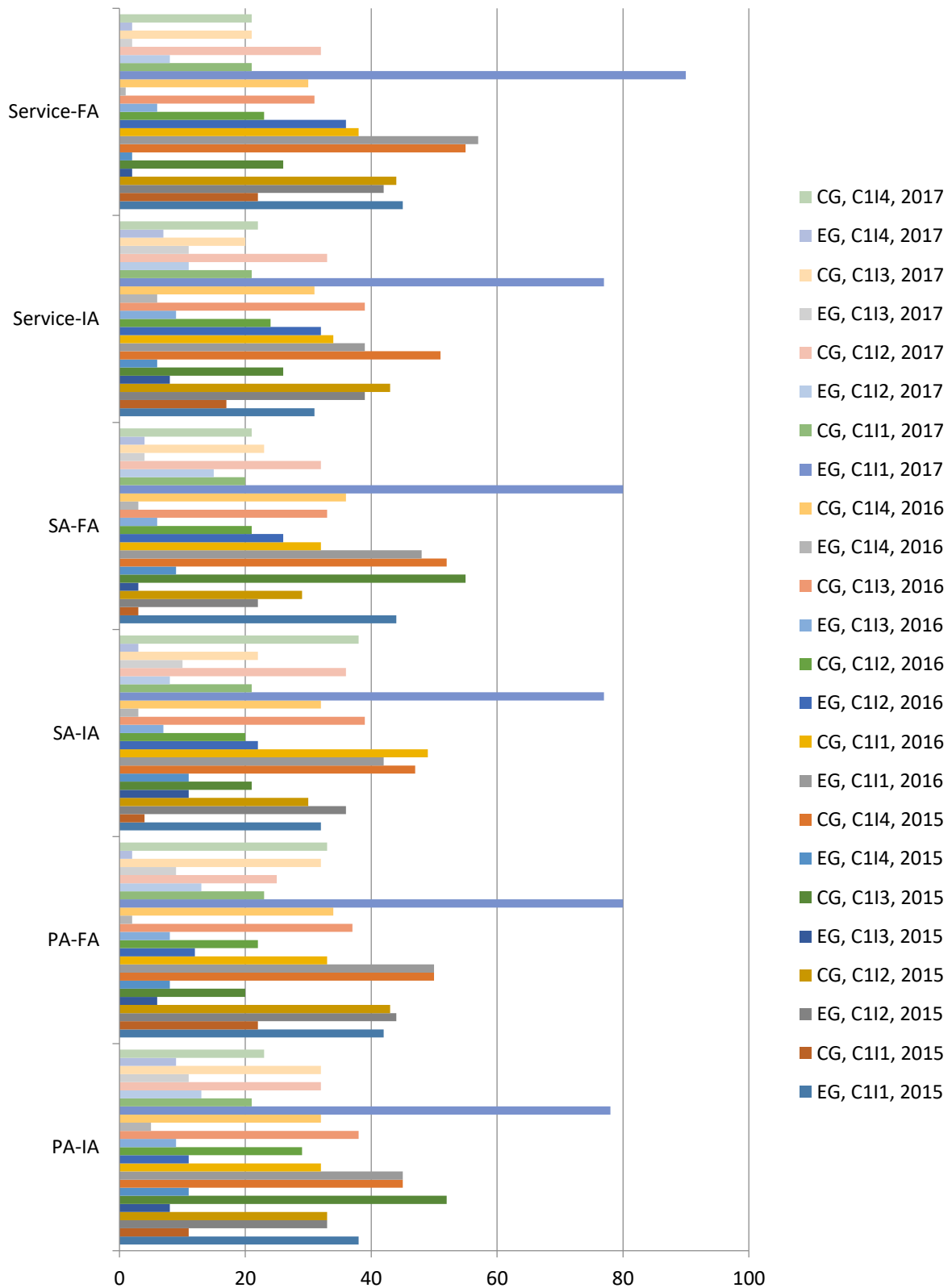
3.1.2. Количествен анализ на резултатите

За количествения анализ на резултатите се използват описаните по-горе критерии и показатели.

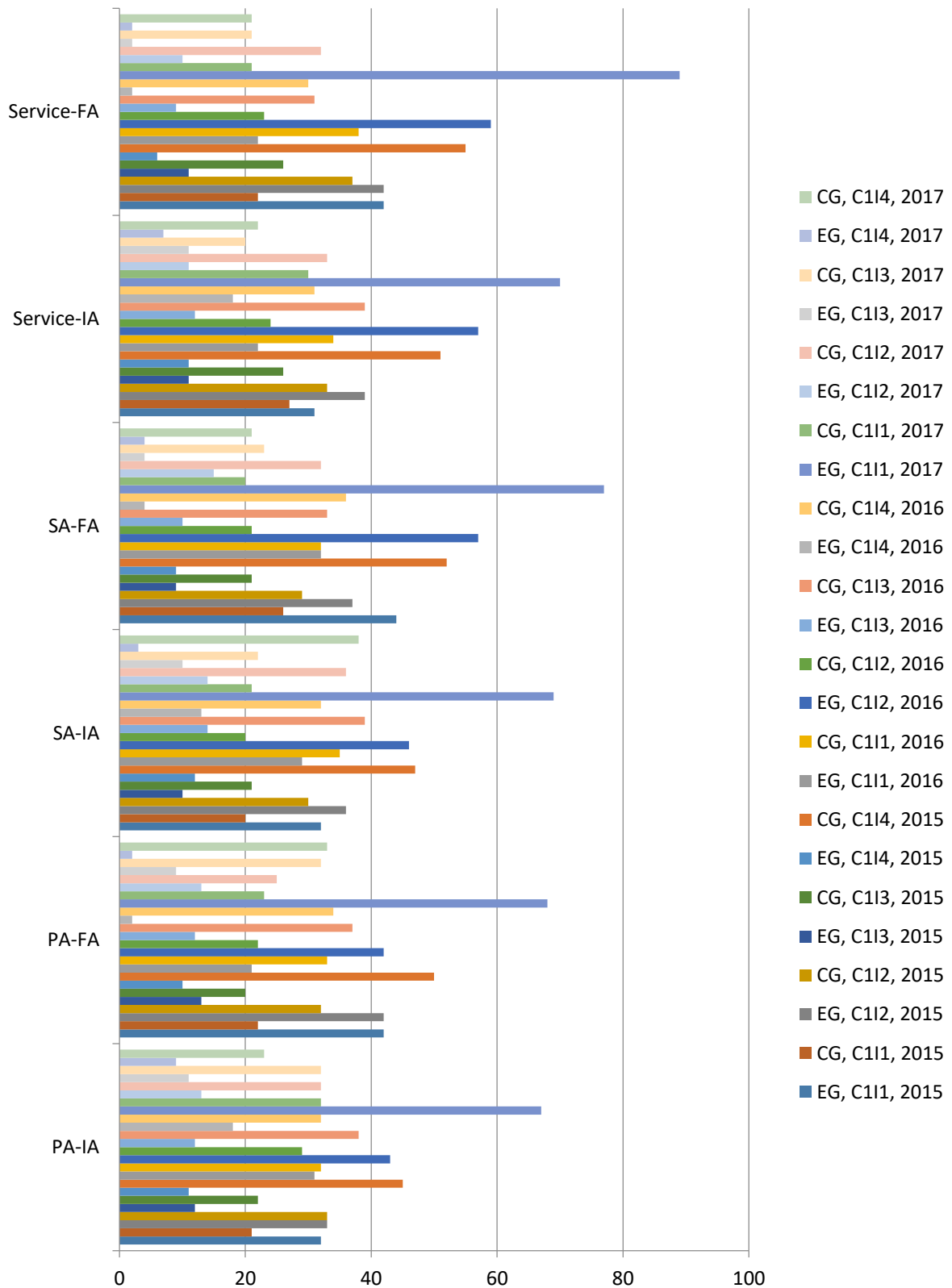
Графика 31. Количествен анализ: критерий 1, показатели: 1, 2, 3 и 4, област-1, години: 2015, 2016 и 2017

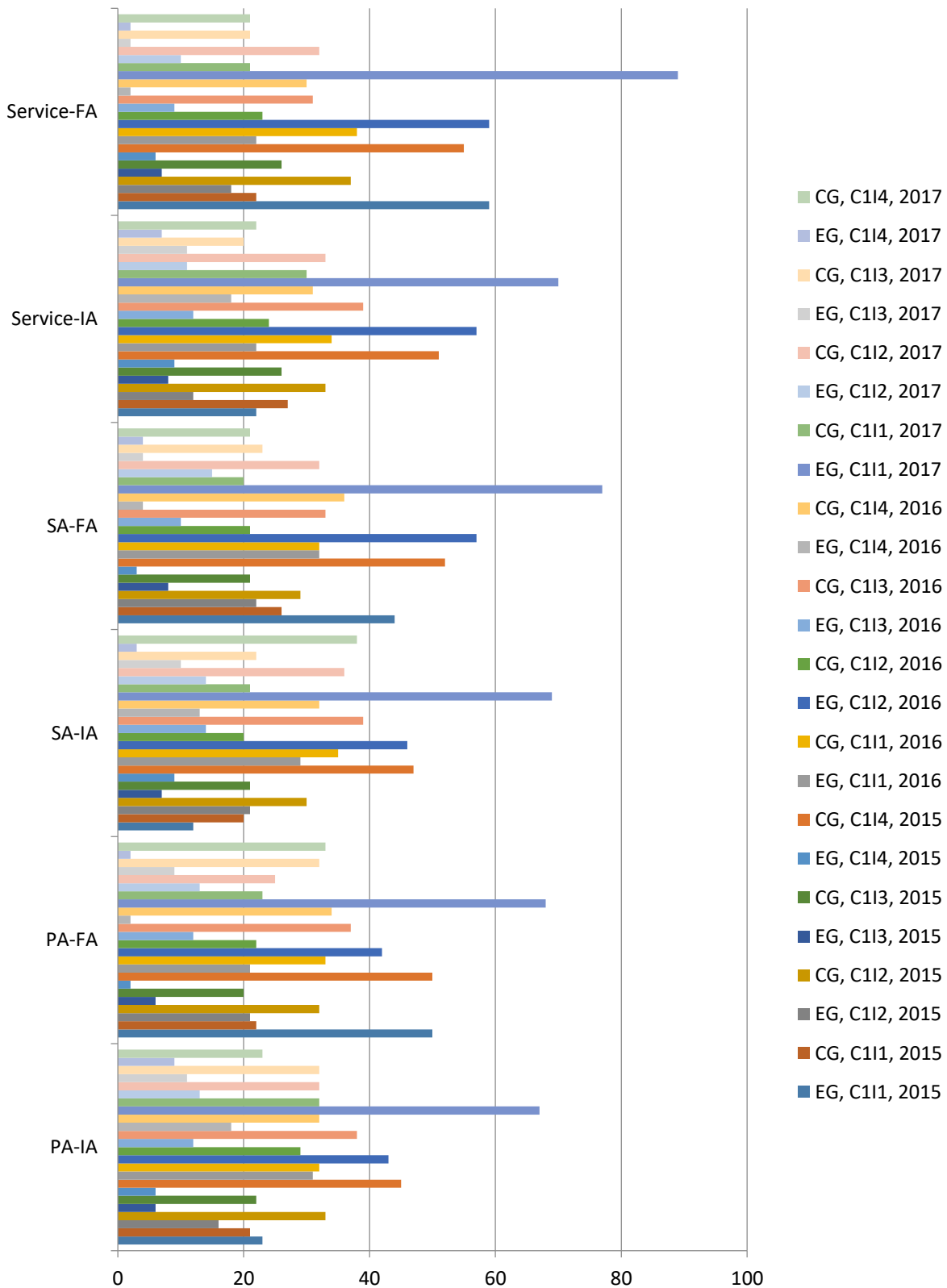
Графика 32. Количествен анализ: критерий 1, показатели: 1, 2, 3 и 4, област-2, години: 2015, 2016 и 2017

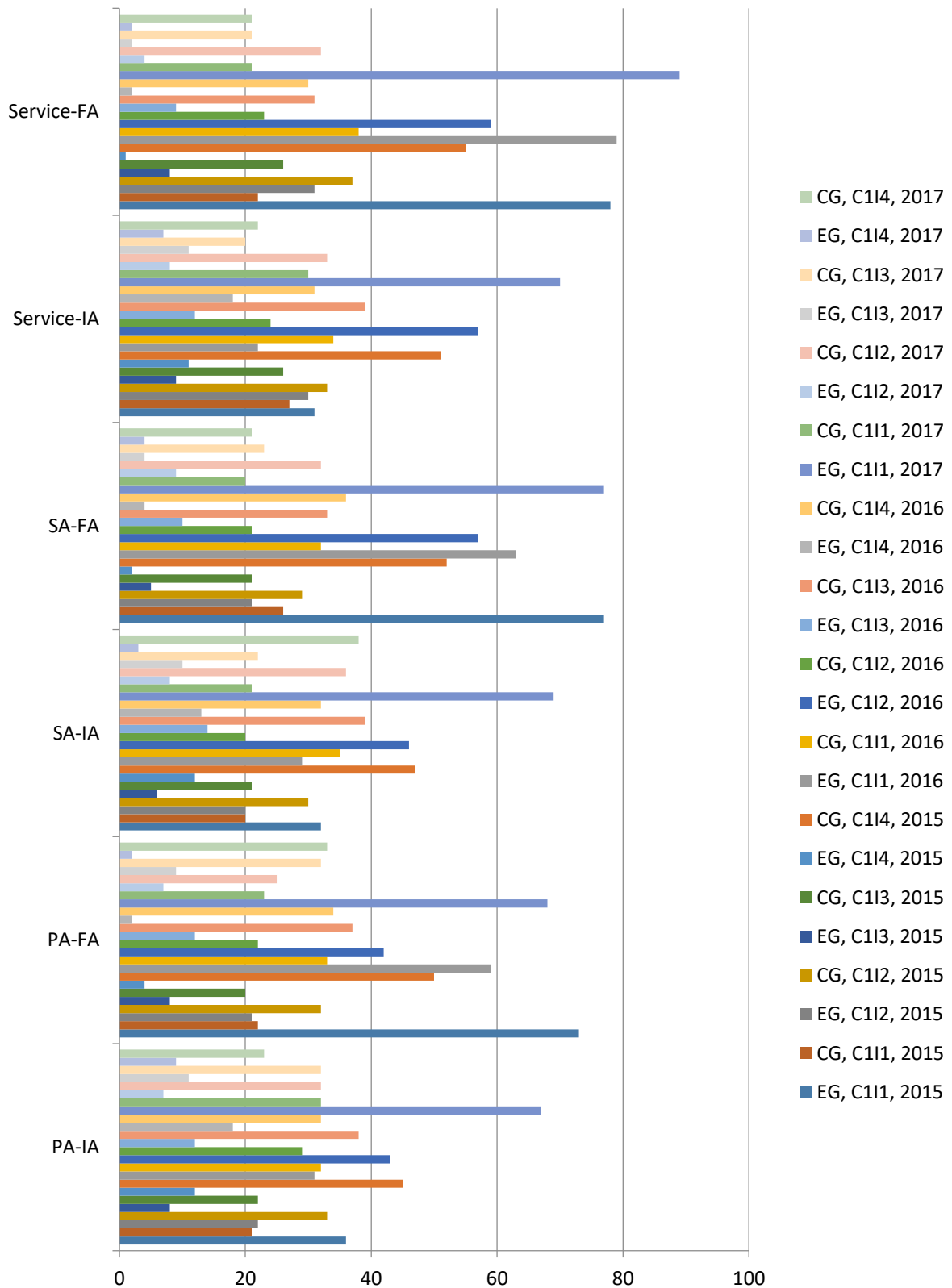
Графика 33. Количествен анализ: критерий 1, показатели: 1, 2, 3 и 4, област-3, години: 2015, 2016 и 2017

Графика 34. Количествен анализ: критерий 1, показатели: 1, 2, 3 и 4, област-4, години: 2015, 2016 и 2017

Графика 35. Количествен анализ: критерий 1, показатели: 1, 2, 3 и 4, област-5, години: 2015, 2016 и 2017

3.2 Качествен и количествен анализ на данните – резултати от родителите

Имахме нужда от важната обратна връзка от страна на родителите, които в крайна сметка познават най-добре своите пораснали и подрастващи деца, относно ефективността на участието им в нашата услуга. По-долу представяме обобщените резултати от анкетата с тях.

Относно възрастта на родителите, младите родители на нашите потребители са по-малко от тези, които са в своите 40 и 50 години. Това се дължи на възрастта на нашата целева група - ученици, които се ориентират към пазара на труда. Това всъщност ги прави възрастни и затова родителите им трудно могат да бъдат по-млади от средата или края на 30-те си години.

Относно пола на родителите, участвали в анкетното проучване установихме, че има повече жени, които участват в нашето проучване, отколкото мъже. Можем да се каже, че по някакъв начин е характерно това, че жените се чувстват по-привързани към делата и емоциите на децата си, отколкото бащите им. Разбира се, има изключения и нашите резултати потвърждават, че бащите също участват и се интересуват от състоянието и дейностите на своите подрастващи деца.

От данните е видно, че е налице голямо разнообразие от социалното и икономическото състояние на участниците в това проучване - родителите на нашите потребители. Образователното ниво на родителите също е в широк диапазон. Някои от тях са престанали да се обучават официално със завършването на гимназията, а от друга страна, има и такива, които продължават да достигат най-високо ниво на образование - докторска степен.

Родителите се реализират в различни професионални области. Повечето от тях се занимават с бизнес и търговия или с медицина и образование.

По данни на родителите, повечето от участниците-ученици са използвали нашата услуга в продължение на 3 години. Това е периодът от време, през който успяхме да предадем нашите идеи чрез местните власти и лидери, за да може преходът да се осъществи успешно с подкрепата на местния бизнес и общността.

Чрез успешното навлизане на пазара на труда, учениците с увреждания стават по-комуникативни, по-успешно се справят с ежедневните предизвикателства, те се подготвят за самостоятелен живот като възрастни, успешно обясняват своите потребности, лична позиция и желания на околните.

Както всяка услуга, така и нашата може да има и своите недостатъци. Както показват отговорите на последния въпрос в анкетата, родителите сочат като недостатък времето на поява на нашата услуга - те искат тя да е била факт в живота на децата им на по-

ранен етап, за да са могли да участват в нея своевременно и да се възползват максимално от професионалната подкрепа, която оказваме както на самите ученици, така и на техните семейства.

Обобщение и заключение: Предизвикателство е способностите и възможностите на детето с увреждане в дадено семейство да бъдат гарантирани, за да може то успешно да навлезе в живота на възрастен и независим човек. Това е важен процес и съществено решение във всяко семейство, до което сме докоснали чрез нашите програми за услуги в прехода от училищен живот към трудоспособност и независимост на младежите с увреждания в Кипър. Въпреки, че има области, които могат да бъдат доусъвършенствани, към момента ние знаем, че изградихме стабилен мост, по който своя път към успешна социализация и успешна професионална реализация извървяха много ученици с увреждания, подкрепени от своите семейства и от нас. Този солиден мост свързва училищния живот и живота на възрастните, той води към професионалния живот за учениците с увреждания и техните семейства. Затова продължаваме да работим за постигането на оптималното в нашата услуга с цел да включим още ученици с увреждания в трудовата сфера и в света на работещите хора, които са способни на достоен и самостоятелен живот, съпроводен с добро самочувствие.

Заключение и изводи

По време на интензивния тригодишен аprobационен период имахме възможност да предоставим възможност на учениците със специални образователни потребности да се придвижат напред в истинския трудов живот на възрастен човек. Те имаха възможност да изпитат собственото си решимост и лични решения, както и способностите си в реални условия. Успяхме да изградим тяхното самочувствие и самоувереност.

По време на тригодишния период на аprobация на „Transition Service©” проведехме многобройни изследвания и завършихме с техния анализ. Въз основа на този анализ можем да направим следните **изводи**:

1. Учениците със специални образователни потребности се нуждаят от специална услуга, която да им помага в професионалната ориентация и да ги подкрепя при навлизането в новия за тях трудов живот.

2. Семействата на учениците със специални образователни потребности също се нуждаят от звено с експерти, за да придружат децата си и да ги подкрепят по време на първите им стъпки в професионалното поле на самостоятелен живот като възрастни.
3. „Transition Service©” е ефективна подкрепа и мост за учениците със специални образователни потребности и техните семейства в този важен преходен период.
4. „Transition Service©” е услуга с доказани статистически надеждност и значимост.
5. Професионалната ориентация на учениците със специални образователни потребности е много деликатен процес и трябва да се извършва от експерти.
6. През тригодишния период на процедурата по апробация ние регистрирахме стабилна тенденция за подобряване на всичките 29 области на оценяване при учащите се в нашата експериментална група. Това валидира Услугата и прави нейните програми надеждни и валидни с всички средства на стандартите и статистиката. Освен това практиката показва, че без съмнение тази услуга работи ефективно с учениците и техните родители от една страна и с бизнеса от друга.
7. По време на периода на апробация на услугата регистрирахме намаляване или запазване на първоначално измереното ниво на уменията на участниците в контролната група при почти всичките 29 области на оценяване, което е тревожна тенденция. Тя показва категоричната необходимост от специализирана работа и необходимостта от наличието на тясно профилирана в областта услуга, която да поеме грижата за учениците в периода на професионалната им ориентация.
8. Всички ученици, които са участвали в програмите на услугата, са работили успешно най-малко на едно работно място, което са избрали с помощта на програмите на услугата.
9. Всички ученици, които са участвали в програмите на услугата, са регистрирали повишаване на своята независимост, комуникативни умения, самочувствие, самоувереност и социални умения.

Въз основа на направените изводи, можем да отправим следните **препоръки**:

1. Всички страни, участващи в процеса на професионална ориентация на учениците със специални образователни потребности, трябва да са наясно с деликатността и спецификата му.
2. Специалистите, семействата и учениците със специални образователни потребности следва да бъдат информирани навреме за наличието на действащата услуга, за да могат да се възползват максимално от възможностите, заложи в нейните програми.

3. Училищата и бизнесът трябва да се обединят, предлагайки най-добрите професионални възможности пред учениците със специални образователни потребности.

След като приключихме изследването си, нашата основна хипотеза се потвърди, а именно: Новосъздадената социално-образователна структура за лица със специални образователни потребности подкрепя адекватно техните нови потребности от професионална ориентация и начална трудова адаптация, както и тези на техните родители в съвместното решаване на проблеми, свързани с прехода на техните деца към независимост и трудова заетост.

В допълнение, потвърждение от практиката получихме и на допълнително формулираните от нас хипотези, а именно:

- Експерименталната група регистрира значим напредък в редица области от социалния и професионалния живот
- Учениците от контролната група, не само че не показваха напредък, но при тях се отчете и загуба на умения в някои сфери, които са придобили в училищния период;
- Родителите оценяват с годините все по-адекватно децата, включени в обучаващия експеримент.

Постигнахме нашата цел, а именно: успешно апробирахме ефективността на новоизградената социално-образователна извънучилищна структура за професионална ориентация и начална адаптация в пазара на труда на младежи със специални образователни потребности.

Това беше възможно, тъй като по време на работата си, ние постигнахме задачите си, а именно:

- Разработихме нашата стратегия за теоретично изследване на тематиката: определихме кои са най-важните области на анализ, за да бъде цялостно анализирана тематиката, тъй като тя е многоизмерна: включва образователната система, спецификациите на пазара на труда и много други области.
- Проучихме достатъчно по брой и качество наскоро публикувани научни материали с пряка връзка с нашата тема на изследване.
- Анализирахме теоретичните данни и ги обобщавахме.
- Разработихме структурата на „Transition Service©“.
- Планирахме и подготвихме организацията на изследването в неговата цялост, включително целта, целите, хипотезата и всички важни елементи, които са част от изследването.

- Апробирахме „Transition Service©“ в тригодишен период от време, за да можем да постигнем и докажем валидност и надеждност на получените резултати.
- Анализирахме всички резултати от тригодишния период на апробацията на „Transition Service©“.
- Направихме съответните заключения и изводи на базата на получените резултати.
- Подготвихме препоръки за практиката и за по-нататъшното прилагане на „Transition Service©“ в Кипър.

Приноси

Теоретични приноси на дисертацията:

1. Успяхме да прочетем, прегледаме и анализираме значителен брой литературни източници по темата за професионална ориентация и преходния период при учениците със специални образователни потребности. Представяме нашите обобщения по темата на базата на анализа в нашата първа теоретична глава.
2. Отбелязахме важни области и ключови фигури на влияние върху професионалната ориентация на учениците със специални образователни потребности, като: членове на семейството, учители и други специалисти, работещи с тях.
3. Анализирахме текущото състояние на пазара на труда в Кипър, което определя стратегиите, които трябва да се използват при предоставянето на професионална ориентация на младите хора със специални образователни потребности.

Научно-практически приноси на дисертацията:

1. Създадохме уникална за Кипър услуга - „Transition Service©“.
2. Апробирахме „Transition Service©“ за период от три години, за да проверим неговата ефективност, която се доказва от получените резултати.
3. Доказахме, че „Transition Service©“ е работеща услуга, която се базира на нейната валидност и надеждност.
4. Към момента има много млади хора с увреждания, които работят активно и се чувстват пълноценно включени в живота на общността, именно поради своевременното си участие в „Transition Service©“.

5. Услугата „Transition Service©” става все по-популярна в Кипър и повече ученици и техните родители се интересуват от възможностите за участие в нея.

Публикации

Charalambos, M. & M. Zamfirov (2018) “Transition Service©” in Cyprus – empirical data about the school-work bridge for people with special needs., Young researchers, Sofia University “St Kliment Ohridski”, Conference Proceedings, 2018

Замфиров, М. & М. Хараламбус (2018) Описание на добри практики при професионалната ориентация на хора с увреждания в Република Кипър, сп. i-Продължаващо образование, 1, 2018

Charalambos, M. & M. Zamfirov (2018) Transition from school to labor market for students with special needs – parental opinions and perspectives. Осми Международен Есенен Научно-Образователен Форум „Взаимодействието между средно и висше образование като фактор за повишаване качеството на образованието“, 9 - 10 Ноември 2018.

Замфиров, М. & М. Хараламбус (2017) Прилагане на услуга за професионална ориентация и реализация на лица с увреждания в Република Кипър. Професионално образование. кн. 5, стр. 513 - 518

Charalambos, M. (2016) The “Transition Service©” – a successful path for transition from education to workforce life of students with special needs in Cyprus. Есенни докторантски четения 2016, 18 и 19 ноември 2016 г., гр. София.

Charalambos, M. (2016) Current trends and future tendencies in the special education of Cyprus. Есенни докторантски четения 2016, 18 и 19 ноември 2016 г., гр. София.

Замфиров, М. & М. Хараламбус (2016) Области на професионална ориентация на ученици със сензорни нарушения в Република Кипър. VI Есенен научно-образователен форум Модернизация на Образованието 11-12 ноември 2016 г. Департамент за информация и усъвършенстване на учители. Софийски университет. София

Литература

1. Boat, T. F. & J. T. Wu (Eds) (2015) *Mental Disorders and Disabilities Among Low-Income Children*. Washington (DC): National Academies Press (US)
2. Christofides L. N., Hajispyrou S. & Pashardes P. (2000) *Background study on the labour market in Cyprus*. University of Cyprus. Department of Economics
3. Cyprus (2018) Retrieved from: <https://en.wikipedia.org/wiki/Cyprus>
4. Definition of learning difficulties (2017) Retrieved from: https://en.oxforddictionaries.com/definition/learning_difficulties [26 August 2017]
5. Education Central (October 25, 2017) 'Role Model' teachers are central to good character education. Retrieved from: <https://educationcentral.co.nz/role-model-teachers-are-central-to-good-character-education/>
6. Emotional & Behavioural Difficulties (2018) Retrieved from: <https://www.specialeducationalneeds.co.uk/emotional--behavioural-difficulties-ebd.html>
7. Griffiths A. J. (2018) *Transitioning for Young Adults with Special Needs*. Retrieved from: <http://www.specialneeds.com/children-and-parents/general-special-needs/transitioning-young-adults-special-needs>
8. *Inclusion of Students with Special Educational Needs Post-Primary Guidelines (2007)*. Source: http://www.education.ie/en/Publications/Inspection-Reports-Publications/Evaluation-Reports-Guidelines/insp_inclusion_students_sp_ed_needs_pp_guidelines_pdf [04 December 2016]
9. Mauro, T. (2016) *What Are "Special Needs"?* Retrieved from: <https://www.verywell.com/what-are-special-needs-3106002> Last visited on: 16 September 2016
10. Pincelli, Mark (2012). *Post-School Outcomes for Students with an Intellectual Disability*. Education Masters. Paper 277.
11. Sadovaya, V., A. Luchinina & A. Reznikov (2016) *Students Professional Orientation to the Teaching Profession in Educational Environment*. *Mathematics Education*, 2016, 11(1), 327-337
12. *Special education (2018)* Ministry of Education and Culture of Cyprus. Retrieved from: http://www.moec.gov.cy/eidiki_ekpaidefsi/en/gen_info_special_education.html
13. Tassé, M. J. (2013) *DSM-5: Diagnostic Criteria for Diagnostic for Intellectual Disability*. The Ohio State University. Retrieved from: <https://aaidd.org/docs/default->

source/annual-meeting/tasse-dsm5-id-definition-5-23-2013-aaid-2013.pdf?sfvrsn=0 [03 August 2017]

14. Teachers Are Role Models (2018) Retrieved from: <https://teach.com/what/teachers-are-role-models/>

15. What are the categories of exceptionalities for special education? (2017) Retrieved from: <http://www.peopleforeducation.ca/faq/what-are-the-categories-of-exceptionalities/> Last visited on: 23 January 2017

16. Zhang, D., Ivester, J. & Katsiyannis, A. (2005) Teachers' View of Transition Services: Results from a Statewide Survey in South Carolina. *Education and Training in Developmental Disabilities*, 2005, 40(4), 360–367